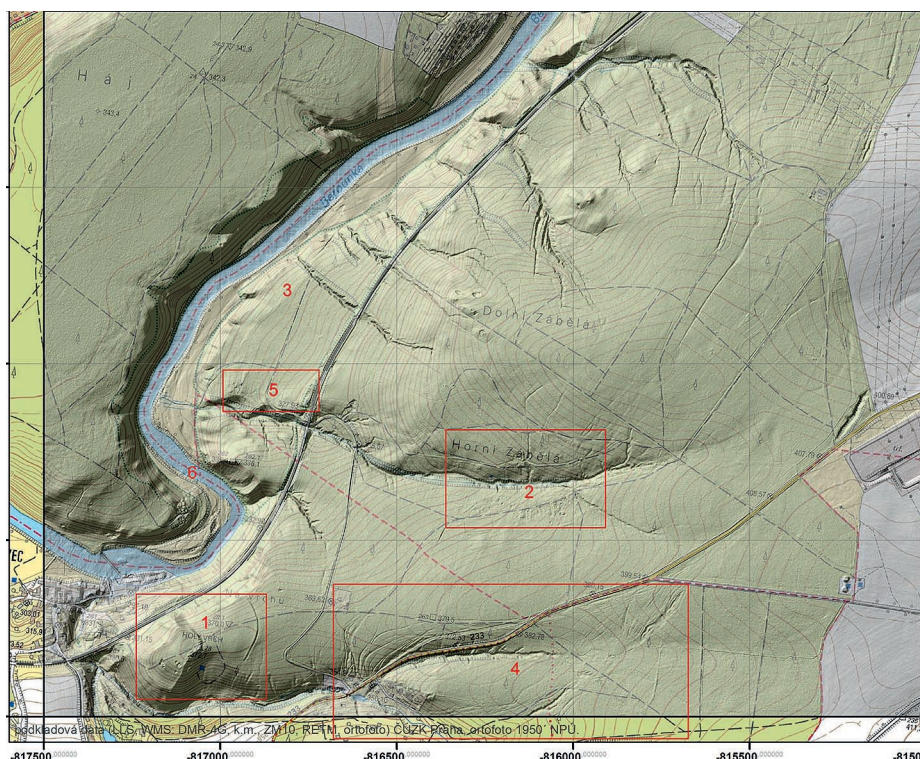


# Dokumentace příměstské rekreační krajiny 19. a 20. století archeologickými metodami. Zaniklá výletní restaurace se železniční zastávkou v Zábělé u Plzně

Petr SOKOL

**ANOTACE:** Lesní celek Zábělá při severovýchodním okraji Plzně představuje dlouhodobě zalesněnou lokalitu s řadou dokladů staršího využití krajiny od pravěku po současnost. Článek je zaměřen na doklady příměstského rekreačního využití oblasti od druhé poloviny 19. století. Obsahem je historie zaniklé výletní restaurace se železniční zastávkou, zhodnocení současného stavu a seznámení s výsledky průzkumu jejich terénních a stavebních relikтів, krajinářských úprav a mobiliáře nejen formou povrchového průzkumu, fotodokumentace a základního geodetického zaměření, ale především pomocí dat leteckého laserového skenování, digitálních modelů terénu a trojrozměrných modelů se zhodnocením přínosu těchto zejména v archeologii využívaných metod pro poznání i prezentaci zkoumaného území a krajiny.

Od roku 2015 provádí plzeňské územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu systematictější vyhodnocování dat leteckého laserového skenování (LLS), při kterém se soustředí u známých archeologických lokalit s památkovou ochranou na jejich okolí s potenciálem dalších terénních relikтів a na archeologické lokality a kulturní památky archeologické povahy s problematickou interpretací nebo prostorovou identifikací. Z prvního uvedeného okruhu byla dosud pozornost důsledněji věnována oblasti přírodního parku Úterský potok v okrese Tachov s nemovitými kulturními památkami hradištěm a mohylovým pohřebištěm Bezemín (NKP) a zříceninou hradu Gutštejn<sup>1</sup> a oblasti lesního celku při okraji města Plzně s památkově chráněnými lokalitami mohylovým pohřebištěm Černá myť a hradištěm Holý vrch v Plzni-Bukovci. V tomto prostoru se protály obě sféry zájmu v případě zaniklé středověké vsi u Zábělé, která se nachází v blízkosti obou posledně uvedených kulturních památek a sama představovala archeologickou lokalitu dosud nedostatečně poznanou zejména z hlediska rozsahu a struktury.<sup>2</sup> Ve stejné oblasti a v prostorové souvislosti s touto zaniklou vsí se nacházejí relikty staveb a krajinářských úprav zcela novodobých, souvisejících s významem lesního celku Zábělá jako tradičního výletního zázemí Plzně v 19. a 20. století. Jde o zaniklou výletní restauraci z druhé poloviny 19. století, s ní související a dnes již rovněž neexistující železniční zastávku na trati Plzeň–Praha a zaniklou cestní síť s některými zachovanými prvky inventáře. Tento prostorový a funkčně související celek představuje výřez kulturní, od 19. století příliš nezměněné příměstské krajiny s převážně rekreačním využitím



1

## ■ Poznámky

**1** Petr Sokol – Filip Kasl, Mohylové hroby a předpolí hradiště Bezemín (okr. Tachov). Výsledky povrchového průzkumu s využitím leteckého laserového skenování, *Archeologie západních Čech*, 2016, č. 11, s. 141–150.

**2** Petr Sokol – Filip Kasl, Zaniklá ves u Zábělé (okr. Plzeň-město). Příklad využití leteckého laserového skenování pro rekonstrukci středověké kulturní krajiny, *Archeologie západních Čech*, 2017, č. 12, s. 128–145.

**Obr. 1.** Plzeň – Zábělá, okr. Plzeň-město, zájmová oblast na digitálním modelu terénu (DMT) z dat leteckého laserového skenování (LLS) po robustní filtraci. Data ČÚZK Praha, vizualizace Ondřej Malina, 2014. Legenda: 1 – hradiště ze starší doby železné a z raného středověku (8. – počátek 10. století), 2 – zaniklá ves z 13.–15. století, 3 – plocha s doklady osídlení z poloviny 13. století, 4 – prostor se svazky středověkých a raně novověkých úvozových cest, 5 – prostor s relikty výletní restaurace a železniční zastávky z konce 19.–20. století, 6 – místo historického, již neexistujícího přívozu.

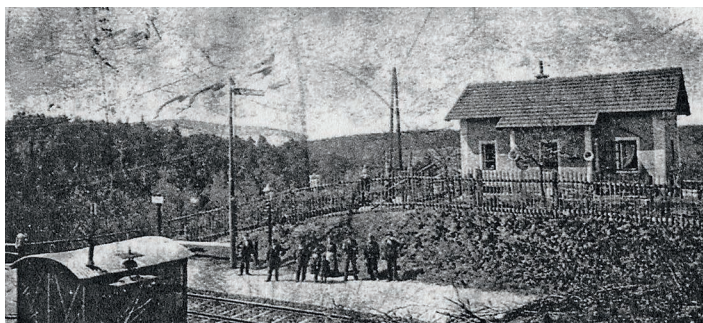




2



3



4



5

obsahující dosud více i méně výrazné stavební a terénní relikty. Data LLS spolu s terénním průzkumem doplněným geodetickým zaměřením pak jsou vhodným způsobem dokumentace takového krajinného výřezu, který lze aplikovat analogicky k terénním památkám pravěkého a středověkého původu.

Lesní celek Zábělá na pravém břehu Berounky při severovýchodním okraji Plzně (obr. 1) představuje dlouhodobě zalesněnou lokalitu s řadou dokladů využití krajiny, plnicí od konce 19. století úlohu městské rekreační oblasti. Lesní porost, nacházející se zde již od 16. století a stabilizovaný od počátku století 19., konzervoval reliéfní stopy historického vývoje počínaje mohylovým pohřebištěm doby bronzové přes halštatské a raně středověké hradiště a vrcholně středověkou ves s plužinou až po pozdější hospodářské využití lesa (pálení uhlí, těžba kamene). Vyrůstající vnímání romantického charakteru krajiny v průběhu 19. století dodalo oblasti novou hodnotu. Jednu z nejmladších vrstev této krajiny tak tvoří doklady její narůstající oblíbenosti mezi obyvateli města jakožto místa především organizovaného trávení volného času. Terénní relikty a další doklady této etapy, jejichž mapování s využitím archivních pramenů i LLS je obsahem příspěvku, názorně ilustrují proměny vnímání a využití krajiny v průběhu 19. a 20. století.

K zmapování a dokumentaci vybraného krajinného celku – okolí zaniklé výletní restaurace a železniční zastávky – byly využity poznatky z archivních pramenů a literatury, z vyhodnocení dat LLS a z povrchového vizuálního průzkumu doplněného základním (srovnávacím) geo-

detickým zaměřením reliktních staveb. Zvolený krajinný celek se tak stal konkrétním předmětem zájmu archeologie modernity zabývající se obdobím 18.–20. století, která se však v našich podmínkách nejčastěji věnuje výzkumu pohraničního opevnění a vesnic zaniklých po roce 1945, vojenské techniky, pracovních táborů či trampských osad.<sup>3</sup> Snad právě jen k poslední uvedené skupině objektů zájmu archeologie modernity má výzkum vybraného krajinného celku relativně nejbližší prostřednictvím vztahu k sledování způsobů trávení volného času a rekreačního charakteru předmětu výzkumu. Nejde však o tolik populární 20. století, ale z velké části o století předchozí, kterému je

#### ■ Poznámky

**3** Základní literatura k tématu: Pavel Vařeka (ed.), *Archeologie 19. a 20. století. Přístupy – metody – témata*, Plzeň 2013. – Michal Bureš – Michal Rak – Lukáš Funk et al., *Hranice současnosti. Archeologický potenciál výzkumu státních hranic a pohraničí bývalého Československa, Zprávy památkové péče LXXVII*, 2017, s. 417–434. – Michal Bureš, *Vesnice zaniklé po roce 1945 a kulturní krajina Novohradských hor*, Plzeň 2015. – Idem, *Odraz železné opony v datech leteckého laserového skenování na příkladu Novohradských hor*, in: Martin Gojda – Jan John et al., *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*, Plzeň 2013, s. 221–227. – Pavel Vařeka – Radek Balý – Lukáš Funk et al., *Archeologický výzkum vesnic středověkého původu na Tachovsku zaniklých po roce 1945*, *Archaeologia historica XXXIII*, 2008, s. 101–117. – Lukáš Funk, *Návrh metodiky nedestruktivního výzkumu vesnic zaniklých po roce 1945*, *Acta FF ZČU 4/10*, Plzeň 2010, s. 267–279. – Michal Rak – Lukáš Funk – Martin Váňa,

**Obr. 2.** Plzeň – Zábělá, železniční viadukt u zastávky na konci 19. století. Pohled od severozápadu. Podle Hajšman – Sokol (pozn. 15).

**Obr. 3.** Plzeň – Zábělá, pohled na zastávku od jihu v roce 1917. Podle Hajšman – Sokol (pozn. 15).

**Obr. 4.** Plzeň – Zábělá, strážní domek železniční zastávky od severovýchodu v roce 1901. Podle Hajšman – Sokol (pozn. 15).

**Obr. 5.** Plzeň – Zábělá, železniční zastávka od jihovýchodu. Podle Hajšman – Sokol (pozn. 15).

Vesnice v zajetí železné opony. Možnosti archeologického poznání studené války, *Antropowebzin III*, 2012, s. 241–251. – Michal Rak, *Možnosti archeologického poznání novodobých polních fortifikací na příkladu lokality z 30. let 20. století*, *Archaeologia historica XXXVI*, 2011, s. 279–288. – Idem, *Archeologie konfliktů 20. století – Aeroarcheologie. Historie – témata – metody – příklady*, Plzeň 2014. – Idem, *Archeologie obětí totalit v Polsku na příkladu výzkumů v okolí města Lodž*, *Živá archeologie – REA XVIII*, 2016, s. 62–71. – Michal Rak – Lenka Starková – Lukáš Funk, *Relikty „studené“ války jako součást kulturní historie*, in: *Veřejná archeologie V*, 2014, s. 42–61. – Pavel Vařeka, *Archeologický výzkum tábora v Letech. Archeologie modernity a výzkum táborů z druhé světové války*, *Dějiny a současnost IV*, 2018, s. 10–14. – John Schofield, *Aftermath. Readings in the archeology of recent conflict*, New York 2011. – Obecněji k archeologii modernity (archeologii současnosti, recentní archeologii ad.): Victor Buchli – Gavin Lucas, *Archaeologies of the Contemporary Past*, Abingdon 2001. – Cornelius Holtorf – Angela Piccini (edd.), *Contemporary Archaeologies: Excavating Now*, Frankfurt am Main 2011. – Rodney Harrison – John Schofield, *After Modernity: Archaeological Approaches to the Contemporary Past*, Oxford 2010.



Obr. 6. Plzeň – Zábělá, budova letní restaurace na dokumentaci z roku 1889. Archiv města Plzně, inv. č. M 1353, sign. Mš 28 – 18/1.

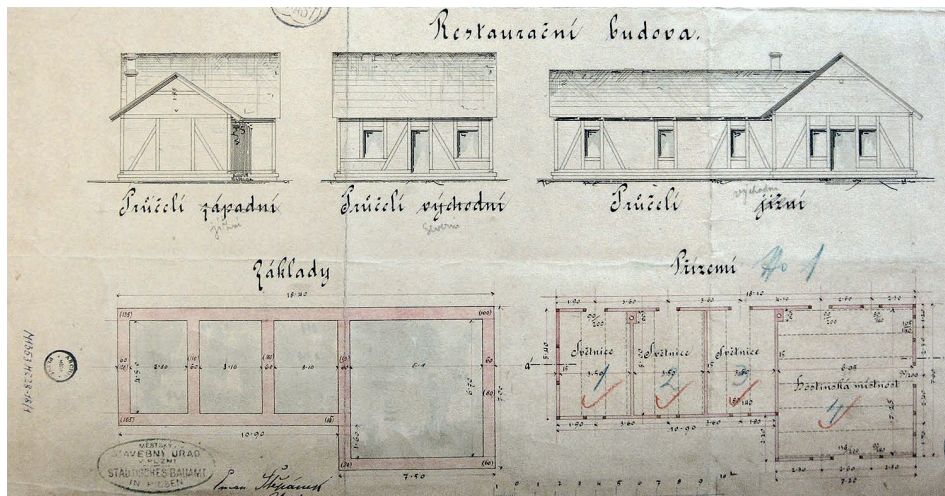
Obr. 7. Plzeň – Zábělá, interiér kryté verandy restaurace na počátku 20. století. Podle Hajšman – Sokol (pozn. 15).

Obr. 8. Plzeň – Zábělá, salon a krytá veranda restaurace od jihovýchodu na počátku 20. století. Podle Hajšman – Sokol (pozn. 15).

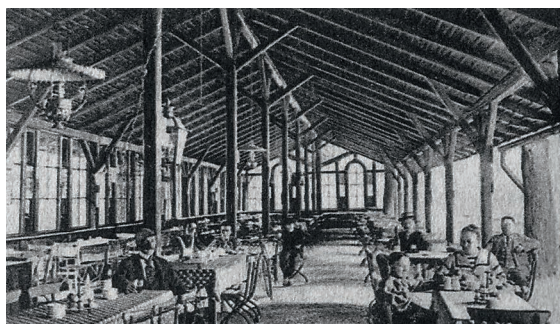
z hlediska archeologie modernity či krajinné archeologie věnována podstatně menší pozornost, pomineme-li nepočtené výzkumy bojišť a výrobních areálů na jedné straně a dokumentaci parků, zahrad, obor a obdobných areálů na straně druhé.

#### Prolog – historický vývoj krajinného celku

Utváření krajiny východně od Berounky v okolí pozdější výletní restaurace je doloženo již v době bronzové, kdy přibližně 1,5 km jihovýchodně vzniklo mohylové pohřebiště. V blízkosti je tak nutné předpokládat jak vlastní sídliště (jihozápadně od pohřebiště), tak i obhospodařované plochy půdy a pastviny. Na konci starší doby železné bylo na ostrožně mezi Berouňkou a jejím bezejmenným pravobřežním přítokem, asi 700 m jižně od míst restaurace, zbudováno ve starší době železné hradiště, opevněné mohutnou dřevohlinitou hradbou a doplněné rozsáhlým předhradím (obr. 1/1). K opětovnému využití hradiště došlo v 8.–10. století, kdy zde vzniklo jedno z nejstarších slovanských hradišť v západních Čechách a tehdejší centrum oblasti. V obou obdobích lze předpokládat odlesnění nejbližšího okolí hradiště a existenci polí a pastvin. Existence raně středověkého hradiště zůstávala v povědomí obyvatel blízké Plzně ještě po polovině 15. století, kdy Hilarius Litoměřický, administrátor pražského arcibiskupství pobývající toho času v důsledku náboženských sporů a nepokojů v katolické Plzni, zmínil v jednom ze svých kázání v roce 1467 hradiště Holý vrch jako předchůdce Plzně.<sup>4</sup> Prostor hradiště a zejména plochy severovýchodně od něj nebyly v té době, jak by se dalo předpokládat, zřejmě výrazně zalesněné. Od přelomu 13. a 14. století totiž zhruba 1 km tímto směrem od hradiště existovala při dalším z pravobřežních přítoků Berounky rozlehlá ves (obr. 1/2), která zřejmě zanikla v průběhu 15. století.<sup>5</sup> Až do roku 2004 byly relikty vsi díky své blízkosti s hradištěm považovány za raně středověké mohylové pohřebiště.<sup>6</sup> Jak ukazuje analýza dat LLS, zasahovaly polnosti vsi až k hradišti a lze předpokládat i hospodářské využívání jeho vnitřní plochy. Západním směrem pak plůžina vsi sahala k hraně terasy nad Berouňkou,<sup>7</sup> odkud pocházejí doklady staršího osídlení – z poloviny 13. století (obr. 1/3).<sup>8</sup>



6



7



8

Vzhled středověké a raně novověké krajiny pak dotvářela hustá síť úvozových cest, jejichž svazky se vytvořily v blízkosti přechodu drobné vodoteče a z nichž některé souvisely s existencí vsi (obr. 1/4).<sup>9</sup>

Brzy po zániku vsi začal prostor uvedených lokalit zarůstat lesem. Ten je zmiňován již roku 1550 jako les Dehetník.<sup>10</sup> Souvislejší lesní porost však vznikl zřejmě až po třicetileté válce, kdy zdejší louky, pole a pastviny začaly zarůstat dubovými lesy. Již od 16. století však začal být les využíván na těžbu dřeva, která vzrostla v poslední čtvrtině 17. století v souvislosti se zvýšenou spotřebou dřeva na výrobu uhlí. Pálení dřevěného uhlí v širším okolí zaniklé vsi je doloženo i nálezy několika milířišť.<sup>11</sup> Výroba dřevěného uhlí nebyla jedinou hospodářskou činností, ke které byl zdejší les využíván. V prostoru hradiště i severně od zaniklé vsi jsou doloženy stopy prospekční činnosti a těžby kame-

#### ■ Poznámky

4 Miloslav Bělohlávek, Nejstarší plzeňská kronika. Na okraj díla Hilaria Litoměřického a J. V. Sedláčka, *Minulostí západočeského kraje* XII, 1975, s. 141–152.

5 Milan Metlička – Marek Uherský, Zaniklá středověká vesnice Zábělá, k. ú. Chrást u Plzně, *Sborník Západočeského muzea v Plzni* XVIII, 2007, s. 116–137; Sokol – Kasl (pozn. 2).

6 Antonín Beneš et al., *Naučná stezka Zábělá*, Plzeň 1979. – Idem, Chrást, okr. Plzeň-sever, in: *Výzkumy v Čechách 1978–79*, Praha 1982, s. 38.

7 Sokol – Kasl (pozn. 2).

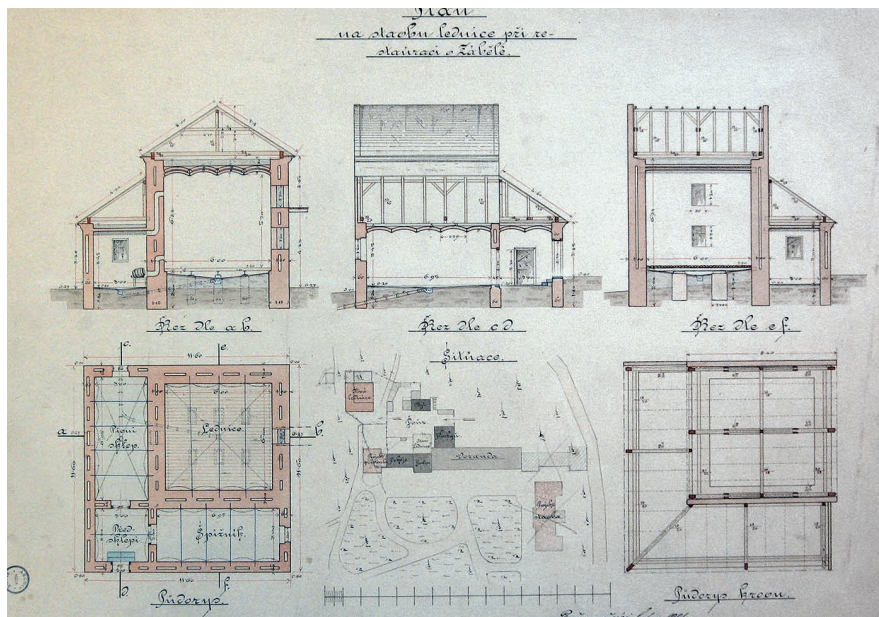
8 Metlička – Uherský (pozn. 5), s. 136.

9 Sokol – Kasl (pozn. 2).

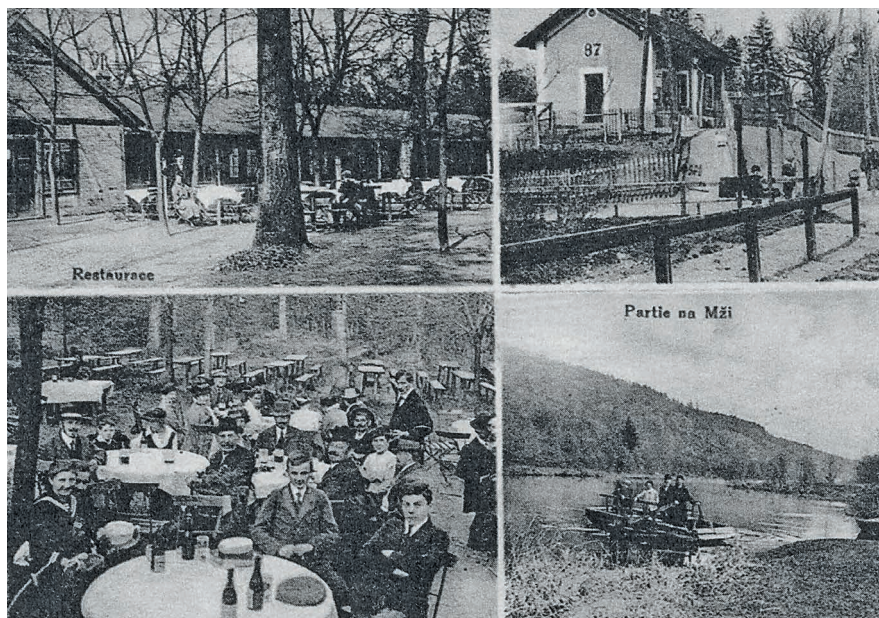
10 Petr Mikota – Milan Kokeš, *Zábělá včera, dnes a zítra*, Plzeň 2014, s. 14.

11 Sokol – Kasl (pozn. 2).

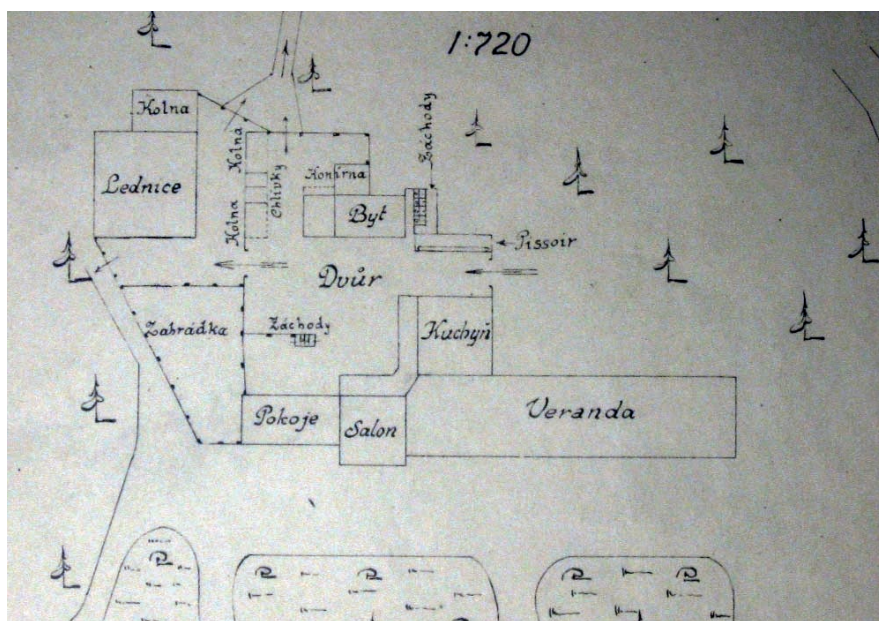




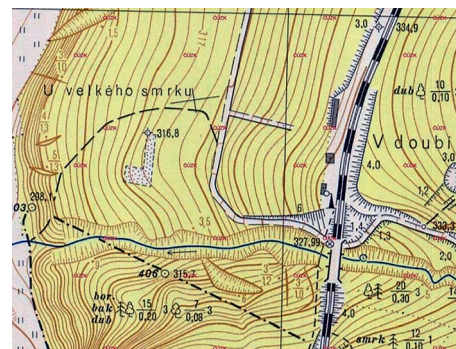
9



11



12



10

Obr. 9. Plzeň – Zábělá, plánová dokumentace k objektu lednice z roku 1901. Archiv města Plzně, inv. č. M 1353, sign. Mš 28 – 18/1.

Obr. 10. Plzeň – Zábělá, zájmový prostor na mapě z roku 1963 (archivnimapy.cz/uzk.cz). Vyznačena plocha zbořeně restaurace, v areálu zastávky patrně dosud stojící objekty staršího a mladšího strážního domku a vlastní zastávky.

Obr. 11. Plzeň – Zábělá, restaurace a železniční zastávka na pohlednici z 20. let 20. století. Podle Hajšman – Sokol (pozn. 15).

Obr. 12. Plzeň – Zábělá, plán restaurace po roce 1920. Archiv města Plzně, inv. č. M 1353, sign. Mš 28 – 18/1.

ne.<sup>12</sup> Koncem 16. století část lesa Dehetníku patřila Plzni a v roce 1724 se do majetku města dostal celý. V 18. století se jméno lesa objevovalo v podobách Sabilitz, Wald Zabeli, Sabiela. Od počátku 19. století již nebylo do lesa výrazněji zasahováno a vstup do něj byl omezo-  
ván.<sup>13</sup> Tato opatření, v jejichž důsledku si lesy v Zábělě uchovaly svůj přirozený ráz, ukazují na existující povědomí o významu lesa i na zřejmě narůstající zájem o tato místa ze strany návštěvníků. Ti si přibližně ve stejné době začali všimnout stop starší podoby zdejší krajiny. V roce 1826 například uvádí farář A. Schwem, že „v lese Zábělá při cestě z Chrástu do Plzně ještě můžeme vidět stopu nějaké vsi, kdysi tu stojící“. Stejněho místa se týká i zpráva z roku 1846, která zmiňuje v lese Zábělě, čtvrt hodi-  
ny západně od obce, grunty pusté vsi.<sup>14</sup>

#### Zlatá léta

Výrazný zásah do lesního celku představovala stavba železniční trati Praha Smíchov – Plzeň – Furth im Wald v letech 1860–1862. Trať vedoucí místy romantickým údolím řeky pro-  
táhla svah pod hradištěm i plůžinu zaniklé vsi. Atraktivita místa pro obyvatele Plzně byla v té době již známá, prostorná louka u řeky slouži-

#### ■ Poznámky

<sup>12</sup> Ibidem.

<sup>13</sup> Mikota – Kokeš (pozn. 10), s. 14–15, 29–30.

<sup>14</sup> Metlička – Uherský (pozn. 5), s. 135.



Obr. 13. Plzeň – Zábělá, rozdílné klenutí železničního viaduktu u zaniklé zastávky Zábělá (starší kolej z roku 1862, mladší z roku 1927). Foto: Petr Sokol, 2006.

Obr. 14. Plzeň – Zábělá, železniční viadukt před zastávkou Zábělá (navazovala vpravo), vpravo v údolí pumpa, patřící k vybavení zrušené zastávky. Pohled od východu. Foto: Petr Sokol, 2006.

la k pořádání organizovaných hromadných akcí: „Brzy však octnuli se účastníci na určeném pro výlet místě, utěšeném to a překrásném údolí u Bukovce, v lese zvaném Zábělá [...]. Uprostřed překrásného údolíčka zábělského na břehu stříbropěnné Mže, mezi dvěma vrchy, krásným zeleným lesem pokrytými, rozložil se veškerý ten lid táborem, jenž počítaje v to i venkovany obsahoval na 7 až 8 tisíc hlav [...]. Sokolové vedeni jsouce neúnavným náčelníkem Sokola pražského, p. drem. Tyršem, započali veřejné cvičení všeho druhu. Obecnstvo obklopiví hustě bujaré Sokoly, provázelo každé cvičení jejich bouřlivým potleskem a voláním „Na zdar!“ [...] O dobré pivo a všeliká jiná občerstvení hojně bylo postaráno, což udržovalo obecnstvo v dobré míře a při veselosti, jež zvýšila se pak tím, že dáno znamení k taneční zábavě na veliké této a prostranné síni pod širým nebem.“ (Popis slavnosti svčení praporu plzeňského Sokola 31. 5. 1868)<sup>15</sup>

Zájem o návštěvu polesí byl mezi obyvateli města časem natolik silný, že roku 1889 došlo na severním předpolí železničního mostu ke zřízení zastávky Zábělá se strážním domkem č. 87 (obr. 2–5). Zpočátku jezdil vlak z Plzně dvakrát denně v neděli a ve svátek, později i ve středu a v sobotu. Nakonec se zastávka Zábělá stala běžnou zastávkou pro všechny osobní vlaky.<sup>16</sup>

Vznik železniční zastávky korespondoval s výstavbou výletní restaurace podle projektu architekta Březiny pod vedením stavitele Antonína Tomáška. Šlo o přízemní objekt hrázdné konstrukce vyzděné cihlami, široký 7 metrů a dlouhý 18,4 metru. Uvnitř se nacházely tři „světnice“ a „hostinská místnost“ o rozloze 50 m<sup>2</sup> s kuchyní a kachlovými kamny (obr. 6). Poblíž kuchyně byla postavena hrázdná lednice 6 × 7 metrů pro uskladnění piva a potravin. K restauraci patřily ještě záchody a domek pro nájemce a restaurátora.<sup>17</sup>

„Plzeň poprvé v Zábělě. Událostí předešlé neděle byl výlet do Zábělé, kam poprvé vypravila západní dráha, díky energické přimluvě p. purkmistra dra. Krofty, zábavní vlak – či lépe řečeno vlaky, neboť účastníků dostavilo se tolik, že jeden vlak nepojal je všechny a musel na rychlo sestaven býti ještě vlak druhý. Oba vlaky dopravily na 2000 osob do Zábělé, kde nastal brzy poblíže nové restaurace, obcí zbudované, čilý ruch... Zkrátka Zábělá osvědčila se hned



13



14

v první neděli všeobecné návštěvy jako výletní místo par excellence a znamenitým bude magnetem pro Plzeňáky. Levné jízdné a dobrá jídla i nápoje také přispějí k tomu, aby Zábělá stala se brzy dle zásluhy populární. Nový to a statný krok ku velkoměstské výši města našeho.“ (Nové plzeňské noviny 11. 5. 1889)<sup>18</sup>

Vzhledem k popularitě Zábělé zejména mezi českým obyvatelstvem Plzně se i tato místa stala předmětem projevů národnostních sporů. Německé obyvatelstvo dávalo přednost jiným oblastem k rekreaci a k Zábělé se prostřednictvím tisku vyjadřovalo spíše posměšně: „Nicht mehr nach dem czechischen Zabiela!“ či „příjemný pobyt v Zábělé ruší zpěv ‚hrom a peklo‘ a uspávající monotónie věčné otázky Kde domov můj!“ (Prager Zeitung)<sup>19</sup>

Poté, co byla roku 1892 založena plzeňská pobočka Klubu českých turistů, vzniklo v okolí restaurace množství upravených a značených stezek. Jejich součástí se stal i nedaleký nový přívoz přes řeku (obr. 1/6).<sup>20</sup>

Kapacita restaurace již brzy nestačila značnému množství návštěvníků a již roku 1900 se uskutečnily první stavební úpravy. Přistavěna byla dřevěná krytá veranda 9 × 36 metrů s kapacitou pro 200 hostů (obr. 7, 8), dalších 100 hostů mohlo najít místo u stolků pod širým nebem.<sup>21</sup> V roce 1901 pak došlo k zboření staré lednice a výstavbě nové v jihozápadní části dvora. Nová lednice se stala nejmasivnější stavbou areálu. Šlo již o kamenný objekt o půdorysu 11,6 × 11,6 metrů a tloušťce zdi 1,45 metru. Uvnitř se nacházel pivní sklep a hlavní zaklenutá místnost vysoká 5 metrů (obr. 9). Hned následujícího roku došlo k rozšíření dvora a k výstavbě nové kuchyně. Z původní kuchyně vznikl salon a obě části byly propojeny prosklenou chodbou v místech staré hrázdné lednice. Ještě později byl rozšířen domek nájemce o dvě komory a konírnu, na nádvoří přibýly kolny a chlívky, k záchodům „pissoir“ a zahrádka využívaná nájemcem (obr. 12).<sup>22</sup>

Na počátku 20. století byla Zábělá nejnavštěvovanějším výletním místem v okolí Plzně. Směřovaly sem rodinné výlety, výpravy různých

spolků, konaly se zde studentské majálesy i další slavnosti (obr. 11). Zábělá poskytovala optimální podmínky: krásné přírodní scenerie, vynikající dostupnost po železnici, síť cest, možnost využití přívozu, dobře vedenou a zásobenou restauraci. Pro návštěvníky bylo připraveno množství programů a atrakcí: hudba, zpěv a tanec, společenské hry, projíždky na loďkách, večerní ohňostroje či vypouštění balonů při lampionovém osvětlení.<sup>23</sup>

Když byla v roce 1927 položena druhá kolej železniční trati v úseku Plzeň–Rokycany (obr. 13) firmou Müller a Kapsa, došlo i na úpravu zastávky Zábělá. Jelikož o víkendech zastávku využívalo denně 1 500–2 000 návštěvníků, byla na tento provoz nově dimenzována dvě postranní nástupiště a zřízena prostornější čekárna a výdejna lístků.<sup>24</sup>

## Epilog

Během 2. světové války návštěvnost restaurace přirozeně klesla. Šlo o počátek konce masového využívání celé oblasti k rekreaci. Výjimku snad představovaly majáles, konané zde jak v době války, tak i brzy po ní: „Chlapci a dívky, zapojení do Povinné služby, šli v průvodu téměř všichni. Aby i ti malí se do Zábělé bez únavy dostali, bylo pro ně připraveno několik vyzdobených žebříňáků, jedoucích na konci průvodu. Do kroku vyhrávaly střídavě dvě

## ■ Poznámky

<sup>15</sup> Cit. dle Jan Hajšman – Petr Sokol, *Toulky zaniklou Plzní. Po zapomenutých místech a stavbách*, Plzeň 2010, s. 119.

<sup>16</sup> Ibidem, s. 120–122.

<sup>17</sup> Ibidem, s. 120.

<sup>18</sup> Cit. dle Mikota – Kokeš (pozn. 10), s. 48.

<sup>19</sup> Cit. dle ibidem.

<sup>20</sup> Hajšman – Sokol (pozn. 15), s. 122–123. – Idem, *Toulky zaniklou Plzní II*, Plzeň 2015, s. 18–20.

<sup>21</sup> Hajšman – Sokol (pozn. 15), s. 122. V tomto stavu zachytilo restauraci také doplnění objektu do skici stabilního katastru, viz [www.archivnimapy.cz](http://www.archivnimapy.cz).

<sup>22</sup> Hajšman – Sokol (pozn. 15), s. 123–124.

<sup>23</sup> Ibidem, s. 122.

<sup>24</sup> Ibidem, s. 124–125.





15



16



17



18



19



20

dechové hudby. Celkem šlo v průvodu přes dva tisíce mladých. Veřejnost projevovala srdečný zájem a než se došlo do Zábělé, byl zastup již třítisícový. A asi stejně tolik lidí již čekalo v Zábělé. O zábavu všech se staraly tři hudby a i okolo zábavních podniků bylo stále plno. Před sedmou hodinou vytroubila hudba k odchodu.“ (Český deník 8. 5. 1944) „Studentské majáles v Zábělé, jejichž slavná tradice ožila opět po letech okupace za krásného nedělního odpoledne, stal se dostaveníčkem tisíců mladých i starších plzeňských občanů... 10 000 účastníků zaplnilo slavnostně vyzdobenou zahradní restauraci i okolní krásné lesy a radovalo se z vydařené slavnosti mladých.“ (Pravda 21. 5. 1946)<sup>25</sup>

Po roce 1948 byl zrušen provoz restaurace a objekt sloužil dál jen k bydlení. Z roku 1954 pochází soupis inventáře: 166 skládacích železných židlí, 30 z toho rozbitých, 16 nezasklených oken (3 různé typy) se zničeným náterem, stojan na sudy k čepování piva – zachovalý. [...] Do budovy není zavedeno el. vedení, leží poblíž řeky Berounky, kde zejména v letních měsících je pobyt pro zápach výparů z vody nesnesitelný.“<sup>26</sup> Během roku 1955 došlo k částečné demolici objektů restaurace, o dva roky později, po smrti posledního nájemce, byly zbourány zbývající objekty a materiál měl být „rozprodán občanům, kteří mají stavební místa a budou stavět rodinné domky a pomáhají MNV v budovatelském hnutí“.<sup>27</sup> Nakonec byl však materiál (cihly) využit pro stavbu pavilonu na hřišti v blízkém Chrástu.<sup>28</sup>

V 60. letech fungovala ještě zastávka, nyní

přejmenovaná na Bukovec, s hradlem – novým objektem vedle původního strážního domku č. 87 (obr. 10).<sup>29</sup> K zrušení zastávky došlo v roce 1972. V průběhu elektrifikace tratí v 80. letech byly zbourány budovy a odstraněna nástupiště.<sup>30</sup> Od roku 2014 probíhají práce na úpravě železničního koridoru Plzeň–Rokycany a úsek se Zábělou se ocitne mimo novou hlavní trasu.

V roce 1970 byla v Zábělé pro ochranu duhobrových lesů starých minimálně 200 let vyhlášena přírodní rezervace na ploše 7 ha, v roce 1993 rozšířená na 32 ha.<sup>31</sup> Roku 1979 vznikla naučná lesnická stezka, která vede kolem zaniklé zastávky i restaurace a jejíž součástí se stal i vybudovaný dřevěný šestiboký altán v místech restaurační verandy. Od roku 2005 je Zábělá součástí evropsky významné lokality.

#### Současný stav

Celý sledovaný prostor zaniklé restaurace a železniční zastávky je dlouhodobě, jak vyplývá již z podstaty a odůvodnění přírodní rezervace, pokryt vzrostlým lesem. Oblastí procházejí lesní obslužné cesty a pěšiny, z velké části zapojené do systému značených turistických cest. Vlastní prostor zaniklých staveb vymezuje na západě tok řeky, jejíž pravý břeh byl v minulosti využíván pro pořádání hromadných slavností, na východě pak železniční trať. Z jihu tvoří přirozenou hranici výrazně zahloubené potoční údolí, přes nějž vedla v minulosti lávka zapojená do systému pěšin spojených s restaurací, na severu pak prostor odděluje od okolí výrazná erozní rýha. Osu představuje lesní cesta vedoucí od

Obr. 15. Plzeň – Zábělá, schodiště do restauračních místností z prostoru dvora. Foto: Petr Sokol, 2006.

Obr. 16. Plzeň – Zábělá, plocha restaurační verandy (vlevo) s novodobým altánkem, vzadu relikt kuchyně. Pohled od severozápadu. Foto: Petr Sokol, 2006.

Obr. 17. Plzeň – Zábělá, kout mezi kuchyní a salonem restaurace. Pohled od jihozápadu. Foto: Petr Sokol, 2006.

Obr. 18. Plzeň – Zábělá, relikt staršího strážního domku železniční zastávky Zábělá. Pohled od jihozápadu. Foto: Petr Sokol, 2006.

Obr. 19. Plzeň – Zábělá, západní přístupová rampa k železniční zastávce se zachovaným železobetonovým zábradlím. Pohled od severu. Foto: Petr Sokol, 2006.

Obr. 20. Plzeň – Zábělá, detail profilace železobetonového zábradlí východní přístupové rampy k železniční zastávce. Foto: Lucie Tlustá, 2017.

východu ze silnice Plzeň–Chrást kolem památkově chráněné hájovny z let 1923–1924 pod železniční trať v místech zaniklé zastávky a pokračující dále k zaniklé restauraci, odkud směřuje po vrstevnici k severu a mění se u příčné běžící erozní rýhy na jednoduchou pěšinu v říč-

#### ■ Poznámky

<sup>25</sup> Cit. dle. Mikota – Kokeš (pozn. 10), s. 51–52.

<sup>26</sup> Ibidem, s. 53. – Hajšman – Sokol (pozn. 15), s. 125.

<sup>27</sup> Ibidem.

<sup>28</sup> Mikota – Kokeš (pozn. 10), s. 54.

<sup>29</sup> Ibidem, s. 38, 45. – Hajšman – Sokol (pozn. 15), s. 125.

<sup>30</sup> Mikota – Kokeš (pozn. 10), s. 46.

<sup>31</sup> Ibidem, s. 30.



Obr. 21. Plzeň – Zábělá, digitální model terénu v prostoru zaniklé restaurace a železniční zastávky s vyznačením průběhu výškového profilu (viz následující obr.). Patrné jsou relikty restaurace, zastávky i síť zčásti zaniklých cest. Data ČÚZK Praha, vizualizace: Filip Prekop, 2018.

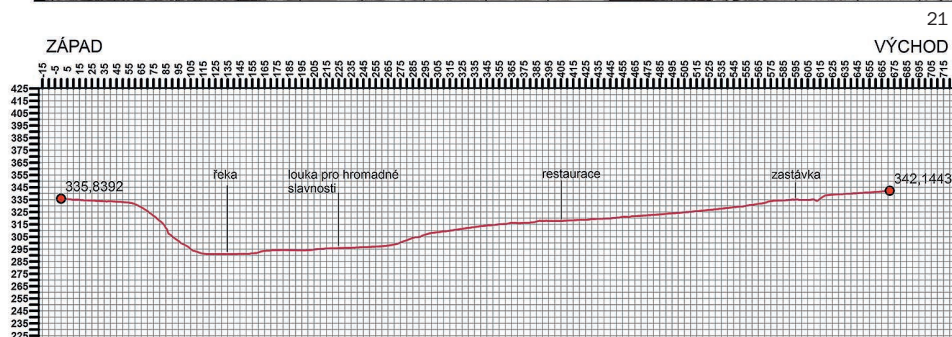
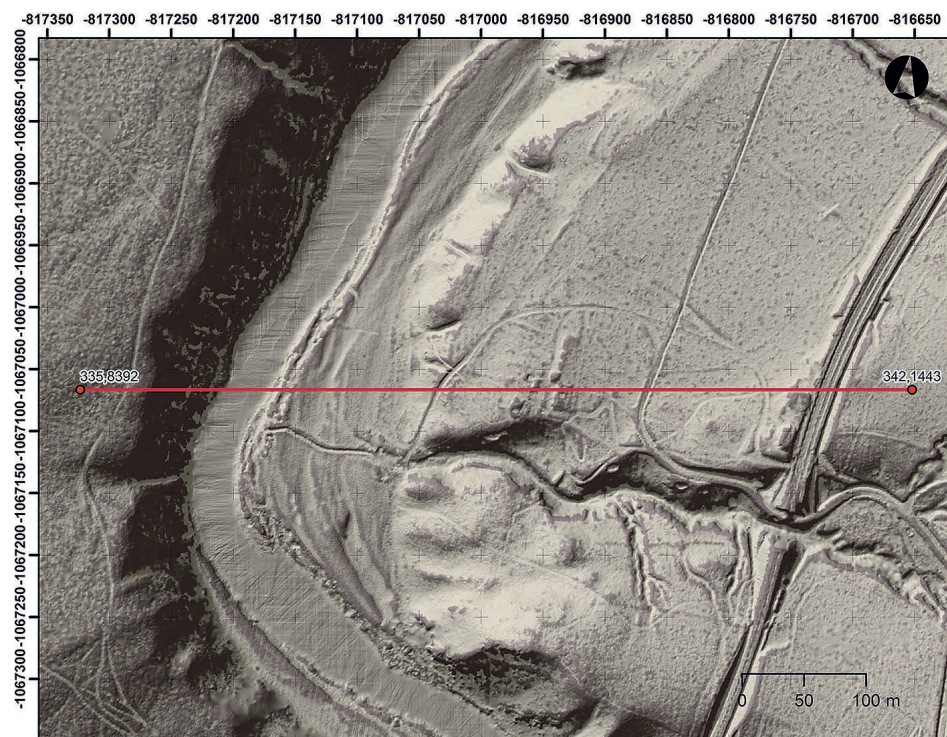
Obr. 22. Plzeň – Zábělá, výškový profil z DMT (s vyznačením základních prvků sledovaného prostoru. Vizualizace: Filip Prekop, 2018.

ním svahu. Na takto vymezené ploše se nacházejí zčásti okem dobře patrné relikty zděných staveb a terénních úprav i zbytky inventáře související s existencí výletní restaurace a k ní náležející železniční zastávky.

V případě restaurace jsou dnes po více než půl století od demolice zřetelné relikty zděných objektů. Jde o částí především kamenných podezdívek a sut' pokrytou lesním humusem. Mimo vegetační období jsou v důsledku sklonu terénu k západu patrné přízemní relikty hlavní budovy s hostinskými pokoji, salonek a kuchyní ve směru do dvora včetně schodiště (obr. 15) a k jihu, západní hrana verandy s betonovým povrchem (lehce dosažitelným po odhrnutí lesní hrabanky, obr. 16), studna (obr. 17), zbytek obydlí nájemce s konírnou a lednice. Identifikaci relikvů s konkrétním využitím objektů umožňuje plán restaurace zachycující areál po přestavbách na přelomu 19. a 20. století (obr. 12).<sup>32</sup> Některé části areálu, drobnější stavby jako kolna, chlívky, záchody a zahrádka, nejsou dnes v terénu zřetelné a jejich umístění tak známe pouze z historické plánové dokumentace. Lze tak konfrontovat současný stav terénu s již zaniklou podobou objektu, který zde stával.

K dispozici je i plán na stavbu nové lednice v roce 1901. Plán obsahuje svislé i vodorovné řezy umožňující přesnou představu o vzhledu a uspořádání objektu (obr. 9). Kromě toho však zachycuje i stavby nakonec nerealizované, jako byly přístavby k jižní i severní straně restaurace a samostatná novostavba uzavírající od severu prostor před restaurací. Součástí plánu je i právě tento východní parter s pěšinami před průčelím restaurace. Vzhledem k tomu, že se na několika místech v terénu dodnes dochovaly náznaky terénních úprav souvisejících s trasou pěšin, lze i v tomto ohledu porovnat situaci z doby fungování restaurace se současným stavem. Trasování cest v okolí restaurace je zřetelné i v místech, která nebyla na plánech zachycena.

Samotný vzhled zaniklé výletní restaurace lze sledovat na historických fotografiích včetně pohlednic, zachycujících objekt převážně z východu nebo jihovýchodu, tedy z přístupové strany, po rozšíření na přelomu 19. a 20. století. Zachyceno je tak umístění venkovních sto-



lů podél verandy, navazující les i interiér verandy včetně její konstrukce (obr. 7, 8, 11).

V odlišné situaci se nacházíme v případě železniční zastávky. Pramenem pro studium jejího vzhledu a dispozice jsou pouze historické fotografie a pozorování současného stavu v terénu. Fotografie zachycují strážní domek č. 87 a budovu vlastní zastávky s prostorem nástupiště (obr. 3–5). Oba objekty představují typické ukázky železničních staveb tehdejší doby. Jak víme díky dalšímu z řady strážních domků podél této trati, obsahoval strážní domek tři místnosti: vstupní služební místnost s hradlovou jímkou, obytnou kuchyni a zadní ložnici.<sup>33</sup> Z některých fotografií je patrné napojení zastávky na cesty. Zatímco dobře jsou dochovány rampy podél obou stran viaduktu stoupající k zastávce od cesty podél potoka pod viaduktem, o něco méně jsou zachované úseky cesty kolmo překračující trať u strážního domku. Vlastní přechod tratě beze zbytku zanikl. Z fotografií je zřejmé, že cestu oddělovaly od kolejí závary. Od budovy zastávky, umístěné v odstupu severním směrem, byly až ke strážnímu domku podél západní strany kolejí rozmístěny

lamps veřejného osvětlení. Strážní domek byl od okolí oddělen jednoduchým plačkovým plotem. V jeho severním sousedství byl později vystavěn nový strážní domek, fungující až do roku 1972. Jiné fotografie zachycují plochu směrem od strážního domku k restauraci a násep trati, obojí na počátku 20. století nezalessené (obr. 2).

V terénu jsou dnes z výše uvedených objektů znatelné relikty původního strážního domku ve formě hromady sutě, obsahující kamení, cihly a střešní tašky, a nízkého kamenného zdiva (obr. 18). Po budově samotné zastávky zůstal částečně upravený terén podél železničních kolejí. K zastávce patřila studna s pumpou pod viaduktem u potoka, dochovaná dodnes (obr. 14).

Samostatnou skupinu relikvů zaniklého celku zastávka – restaurace představuje inventář

#### ■ Poznámky

<sup>32</sup> Archiv města Plzně, inv. č. M 1353, sign. MŠ 28 – 18/1.

<sup>33</sup> Mikota – Kokeš (pozn. 10), s. 42.





23



24

související s podobou komunikací. Přístupové rampy od cesty pod viaduktem podél jeho stran vzhůru k zastávce byly na vnějších stranách nejpozději od 30. let 20. století vybaveny železobetonovým jemně profilovaným zábradlím, dosud z velké části dochovaným, v poškozených částech s odhalenou vnitřní konstrukcí a způsobem spojování jednotlivých dílů (obr. 19 a 20). Při cestě od silnice Plzeň–Chrast k zastávce, pod viadukt a dále k restauraci jsou na její straně k potoku dochovány původní kamenné patníky, stejně jako podél odbočky směřující k přejezdu trati u strážního domku, i pozdější betonové sloupky zábradlí. K betonovému inventáři z 30. let náležely ještě dvě lávky z roku 1937 na pěšině od zastávky podél trati k Bukovci, z nichž jedna byla již nahrazena dřevěnou novostavbou (obr. 13 a 14).

#### Způsoby dokumentace

Pozornost byla na lokalitu zaměřena v rámci výzkumu terénních reliktních v celé širší zalesněné oblasti Zábělé, zejména pak poté, co se v souvislosti s nedalekou zaniklou středověkou vsí ukázalo, že restaurace i zastávka vznikly v okrajové části plučiny této vsi a v těsném sousedství ještě staršího středověkého osídlení.<sup>34</sup>

Pro celou širší oblast okolí zaniklé středověké vsi byla zpracována data leteckého laserového skenování (LLS), vytvořen z nich digitální model terénu (DMT) a následně provedena analýza jednotlivých terénních prvků a jejich vztahů, které jsou při vlastním pozorování v terénu patrné hůře nebo vůbec (obr. 21 a 22). Jelikož čitelnost a celkový přehled o rozložení reliktních výletní restaurace i zastávky ztěžuje vegetace, využití LLS se i v tomto případě ukázalo jako přínosné, zejména při možnosti komparace s archivní plánovou dokumentací areálu a identifikace některých reliktních.

Na DMT (obr. 21) zachycujícím celou oblast zastávky s restaurací a okolím je velmi dobře čitelný nejen reliéf, ale i terénní relikty budov železniční zastávky a výletní restaurace a především sít cest. U nich je na DMT v některých místech patrná když ne relativní chronologie

kvůli vzájemnému překryvu, pak alespoň možnost, že míra zřetelnosti je dána intenzitou a délkou doby využívání cesty. V otázce superpozice jednotlivých cest tak, jak se jeví z DMT, je však třeba opatrnosti, neboť průzkum na místě může ukazovat na opačnou situaci.<sup>35</sup> Řada úseků cest znatelných na DMT odpovídá tomu, co zprostředkovává historická plánová dokumentace restauračního areálu (např. cesty v těsné blízkosti restaurace, srov. obr. 9 a 21). Pomocí řezu lze zprostředkovat charakter reliéfu, sklon terénu, a tedy i vzájemné výškové poměry jednotlivých objektů (obr. 22). Prostorové vyjádření téhož s vizuálním odlišením relativních výšek poskytuje 3D model výřezu krajinného reliéfu (obr. 25). Tento typ zobrazení je užitečný pro zachycení vzájemných prostorových souvislostí a možností jejich sledování z různých úhlů pohledu.

Zajímavou možnost ověření vypovídacích schopností LLS a přínosu využití takto získaných dat pro detailní dokumentaci terénních reliktních nebo nepatrných reliktních zdíva v lesním prostředí přineslo srovnání DMT se stavebními plány výletní restaurace a mapovými podklady pro železniční zastávku. Je zřejmé, že vhodným způsobem zpracovaná data LLS mohou poskytnout poměrně detailní obrázek o rozsahu a podobě sledovaného objektu (areálu) včetně terénních úprav (srov. obr. 12 a 21). Na jedné straně lze na základě dochované plánové dokumentace vyhodnotit výpověď zpracovaných dat LLS v měřítku reliktních jednotlivých konkrétních objektů, co je tímto způsobem podchycené a co uniká, na straně druhé pak díky stejné dokumentaci víme, o jaký druh objektu v daném případě jde. Základním zjištěním bylo shodné rozložení reliktních na DMT a na historickém stavebním plánu. Zbytky zděných budov se projevují jako relativně pravidelné útvary, pahorky, někdy se sníženým středem, terénní hrany, ohrazení a cesty mají liniový průběh a charakter buď konvexního, nebo konkávního profilu. Výškové rozdíly jsou patrné zejména při zvýraznění právě tohoto faktoru při vizualizaci dat. V případě restaurace tak vidíme na DMT všechny podstatné části areálu: vlast-

Obr. 23. Plzeň – Zábělá, relikty cesty ve svahu potočního údolí pod zaniklou restaurací. Pohled od severu. Foto: Petr Sokol, 2006.

Obr. 24. Plzeň – Zábělá, relikty cesty v místě nástupu na již zaniklou lávku přes potoční údolí směrem k restauraci. Pohled od jihu. Foto: Petr Sokol, 2006.

ní restauraci (pokoje, salon, kuchyni i verandu), byt nájemce, konírnu, záchodky, lednici a snad i kůlnu; kromě toho i napojení některých cest na areál restaurace (obr. 21). Trojrozměrný model ukazuje opět především stěžejní objekty (restauraci s jejími jednotlivými částmi, byt nájemce, lednici), drobnější objekty již nejsou při tomto způsobu zpracování jednoznačné nebo nejsou vůbec patrné (obr. 26).

V případě železniční zastávky je situace o něco jednodušší vzhledem k menšímu počtu objektů. Na DMT (obr. 21) je dobře čitelné celkové uspořádání zastávky s relikty strážního domku a mladšího vchodu severně od něj, rozsah a ohrazení areálu a vedení přístupových komunikací. Poloha vlastní zastávky s nástupišťem však není vzhledem k lehké konstrukci zaniklého objektu indikována jednoznačnými terénními projevy a musela být identifikována i s pomocí historických vyobrazení a starších map. Na trojrozměrném modelu (obr. 27) je areál zastávky velmi dobře čitelný a model tak podává názornou informaci o uspořádání a stavu dochování v podobě terénních a suto- vých reliktních.

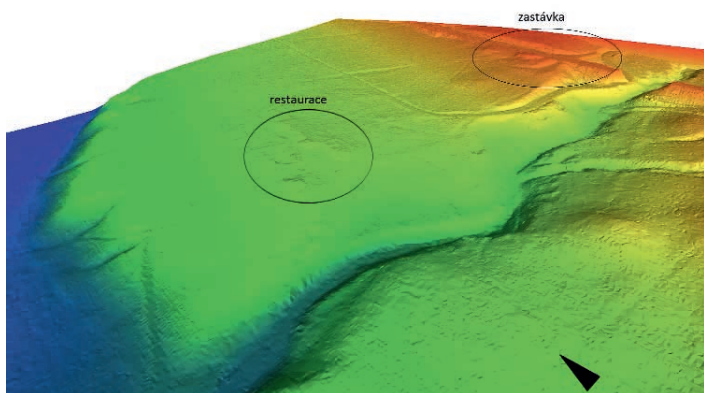
Význam DMT se projevil i v konfrontaci se zaměřením totální stanicí. To bylo uplatněno na reliktech zřejmých v terénu pouhým okem, ať již šlo o pozůstatky staveb nebo o úseky cest. Při porovnání DMT s výsledky zaměření se potvrdila v tomto smyslu již opakovaná zkušenost, že některé relikty na DMT patrné nejsou při terénním průzkumu a zaměření jednoznačné či dokonce vůbec registrovatelné (obr. 28). Jde zejména o úseky cest, drobnější objekty, průběh některých částí obvodu reliktních nebo vnitřní strukturu větších reliktních. DMT tak přináší celkově zevrubnější a přehlednější obraz o lokalitě, než jaký je možné získat terénním průzkumem včetně zaměření, nutnou podmínkou je však konfrontace s vlastním terénem pro ověření existence na DMT pozorovaných objektů a jejich struktury, typu a původu reliktních a jejich případné funkční určení. Oproti tomu zaměření díky záměrnému výběru toho, co a jak zaměřit, představuje částečné zjednodušení, ale i riziko zavádějící interpretace vzniklé již

#### ■ Poznámky

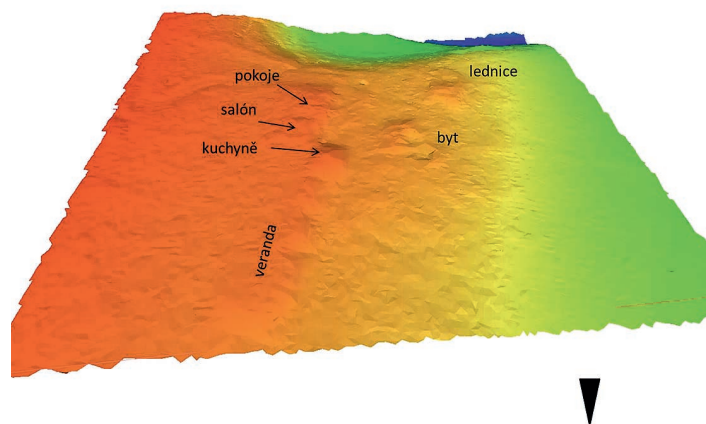
<sup>34</sup> Sokol – Kasl (pozn. 2).

<sup>35</sup> Ibidem.

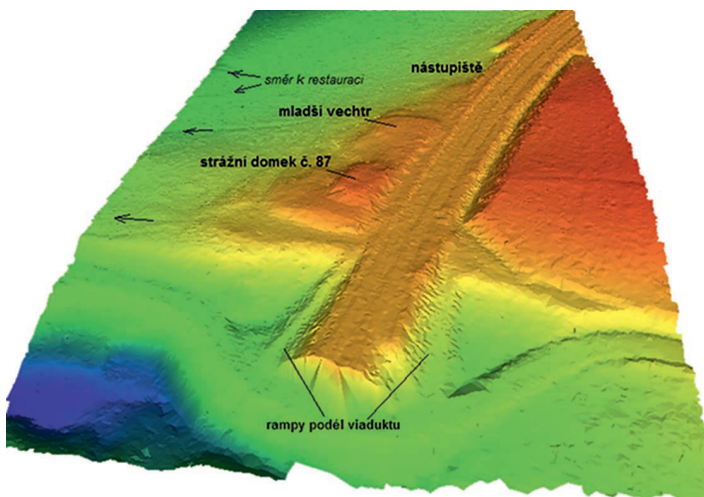




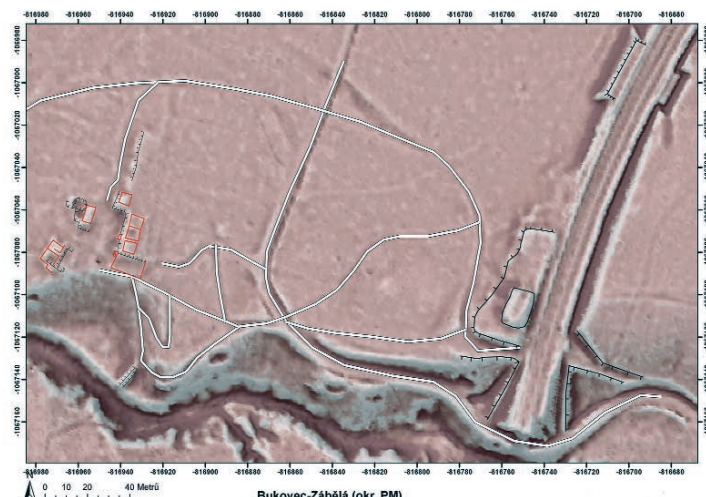
25



26



27



28

Obr. 25. Plzeň – Zábělá, 3D model terénu s barevným zvýrazněním relativní výšky z dat LLS s vyznačením reliktní restaurace a železniční zastávky. Data ČÚZK Praha, vizualizace: Filip Prekop, 2018.

Obr. 26. Plzeň – Zábělá, 3D model reliktní restaurace s barevným zvýrazněním relativní výšky z dat LLS. Pohled od severu. Data ČÚZK Praha, vizualizace: Filip Prekop, 2018.

Obr. 27. Plzeň – Zábělá, 3D model reliktní železniční zastávky s barevným zvýrazněním relativní výšky z dat LLS. Pohled od jihu. Data ČÚZK Praha, vizualizace: Filip Prekop, 2018.

Obr. 28. Plzeň – Zábělá, relikty podchycené geodetickým zaměřením na podkladě DMT z dat LLS. Černě terénní brany, červeně objekty interpretované jako jednotlivé prostory restaurace, bílé cesty. Zaměření: Petr Křišťuf, 2017.

vlastním zaměřováním. Zatímco při zaměřování byla jižní část budovy restaurace interpretována jako zbytek zděné stavby, ve skutečnosti šlo o zahrádku nájemce restaurace, ohraničenou jen oplocením. V porovnání s výkresovou dokumentací nové lednice je zřejmé, že při zaměření došlo i k odlišné interpretaci půdorysného uspořádání objektu. V budově restaurace sa-

motné bylo její vnitřní členění v části se salonek a obytnými místnostmi při zaměřování interpretováno jako trojprostorové, ačkoli z výkresové dokumentace víme, že kromě salonu (původně hostinská místnost) se zde nacházely další tři světnice (zde ovšem může zaměření ukazovat situaci po dílčí přestavbě, z písemných pramenů a plánové dokumentace neznámé), situace však není jednoznačná ani na DMT.

#### Závěr

Historicky zalesněná oblast v okolí Zábělé s relikty zaniklé středověké vsi spolu s nedalekým mohylovým pohřebištěm Černá Myť, hradě Holý vrch a pozůstatky výletní restaurace, železniční zastávky a k nim náležející strukturou cest a terénních úprav představuje v zázemí města mimořádnou lokalitu nejen z hlediska koncentrace archeologických památek<sup>36</sup> a míry jejich potenciálu, ale i dochování stop staré kulturní krajiny obecně. Relikty výletní restaurace a železniční zastávky představují spolu se soudobými cestami a zčásti dochovaným inventářem nejmladší historickou vrstvu tohoto krajinného výseku, která se však prolíná

s vrstvami staršími (plužina středověké vsi, zázemí hradě). Použití analýzy dat LLS a jejich vizualizace formou digitálních modelů terénu a třírozměrných modelů výseků území spolu s fotodokumentací a geodetickým zaměřením jsou metody kombinující dokumentaci jak rozsáhlejších ploch, tak i jejich částí a detailů (terénních a stavebních reliktní, krajinářských úprav a mobiliáře). Současné tyto metody umožňují vnímání a analýzy dané oblasti v širším rozsahu a rovněž i praktický způsob prezentace výsledků průzkumu a dokumentace takového území se stopami starší i novější kulturní krajiny.

Článek vznikl v rámci výzkumného cíle Archeologie (Terénní identifikace a dokumentace archeologických lokalit) financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (DKRVO).

#### ■ Poznámky

<sup>36</sup> Jen dvě jsou v současnosti památkově chráněné: mohylové pohřebiště a hradě.